

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 2, Aralık/December 2023, ss. 145-166
Geliş Tarihi-Received Date: 20.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date: 15.12.2023
Araştırma Makalesi - Research Article

TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE SATUK BUĞRA HAN DESTANINDA HAK-MUHAMMED-ALİ İNANCI

(In Turkish Culture and in the Epic of Satuk Bughra Han Belief of Hak-
Mohammad-Ali)

Altan ÇETİN¹

ÖZ

Kültür insanın kendisini tanıdığı ve edindikleri ile varlıkta hareket ettiği bir temel alandır. Hacı Bektaş'ın “kendöz” tabir ettiği durum insana kendisinin ne olduğunu ve nasıl olduğunu anlatır. Kültür müşterekleri içerisinde din insan hayatında önemli yere ve etkilere sahiptir. Bir kültürün içinde şekillenen muhtelif tezahürlerde bu kültüre dair müşterek unsurları görmek kabildir. Zira aynı kökün farklı sürgünleri oldukları için özlerrindeki müşterek işlerinde zaman zaman görülür. Alevi Bektaşî yolunun çok önemli unsuru Hak-Muhammed-Ali inancıdır. Türk kültürü müşterek değerler ve semboller mecmuasıdır. Kültürümüzün farklı unsurlarının tezahür ettiği alanlardan birisi de din sahasıdır. Hak, Hz. Muhammed ve Hz. Ali Türklerin din hayatında ortak bir zemini temsil eder. İşte müşterek kültür dünyamızı bize duyuran kültür sembollerini izlediğimiz alanlardan birisi de Alevi-Bektaşî kültürüdür. 14. asırdan beri ifade edildiği düşünülen bu inancın akislerini ele aldığımız Satuk Buğra Destanı ve Dede Korkut Destanı, dinî kültürümüzün bu üç önemli ögesini göstermesi bakımından ilginçtir. Bu çalışmada, destanlar üzerinden göstermeye çalıştığımız Türk kültürünün önemli tezahürlerinden olan dine dair bazı unsurları ve Alevi-Bektaşî sürecinde merkezleşen ya da kavramlaşan

¹ Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi ABD.
altancetin@anadolu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2029-1373

hususları Hak-Muhammed-Ali çizgisi üzerinden tespit etmeye çalıştık. Burada Hak-Muhammed-Ali inancının temeli olarak değerlendirdiğimiz Türklerin İslam'a girişleri mevzusu konumuz olmamakla birlikte bir temellendirme olması bakımından kısaca Türklerin İslam'a girişlerindeki yollar olarak tarihi süreçte tespit ettiğimiz gulam olarak askeri göreve ve devlet görevine alınma, davet ve tebliğ yollarıyla 10. asırda kitle olarak gerçekleştiğini gördüğümüz bu yeni dinin kabulü hülasa mahiyetinde değerlendirildi. Bu meyanda Hak-Muhammed-Ali'nin Satuk Buğra ve Dede Korkut'ta görülen tezahürleri, miraç, Hızır, don değiştirme ve elma gibi Alevi-Bektaşî kültürümüzde yer alan esasen kültürümüzün ortak unsurlarının bu süreklilik bağlamındaki görünüşleri de değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Dede Korkut, Satuk Buğra, Hak-Muhammed-Ali.

ABSTRACT

Culture is a basic area in which people know themselves and act in existence with what they have acquired. The situation that Hacı Bektaş calls kendöz tells a person what he is and how he is. Among cultural commons, religion has an important place and impact on human life. It is possible to see common elements of this culture in various manifestations shaped within a culture. Because they are different shoots of the same root, their common work at their core is sometimes seen. The most important element of the Alevi Bektashi path is the belief in Hak-Muhammad-Ali. Turkish culture is a collection of common values and symbols. One of the areas where different elements of our culture manifest is the field of religion. Hak, Muhammad-Ali represents a common ground in the religious life of the Turks. One of the areas where we follow the cultural symbols that reveal our common cultural world to us is the Alevi-Bektashi culture. The reflections of this belief, which is thought to have been expressed since the 14th century, are interesting in that they show these three important elements of our religious culture in the Satuk Buğra Epic and Dede Korkut stories, which we discuss here. Here, we tried to identify some elements of religion, one of the important manifestations of Turkish culture, which we tried to show through epics, and the issues centralized or conceptualized in the Alevi-Bektashi tradition, through the understanding of Hak-Muhammed-Ali. Here, as an introduction, the issue of the Turks' entry into Islam, which we consider as the basis of the belief in Hak-Muhammad-Ali, is not our topic, but in the sense of justification, briefly, the ways in which the Turks entered Islam were through recruitment to military and state duties,

invitation and notification, which we identified in the historical process as ghulam. We briefly evaluated the acceptance of this new religion, which we saw taking place en masse in the 10th century. In this regard, the manifestations of Hak-Muhammad-Ali seen in the stories of Satuk Buğra and Dede Korkut, and the appearance of the common elements of our Alevi-Bektashi culture, such as miraj, Hızır, changing underwear and apple, in the context of this continuum, were also evaluated.

Key Words: Turkish Culture, Dede Korkut, Satuk Bughra, Hak-Mohammad-Ali

1. TÜRKLER VE İSLAMİYET

Bir medeniyet meselemiz var ise bunun yolu şüphesiz batının teknolojisini iktibastan önce ciddi bir ilmi, felsefi ve hatta sanat derinliği gerektiren varlıkla kuracağımız ilişkiye kendimizden başlayacağımız kendözün bilmek, kendini tanımak ve kendiliğini bilmek meselesi öncelikli olmalıdır. Zira bu konuda birlik oluşturan toplumlar kendi kültürleri içerisinde insanlığa yol açmışlar ve insanlığın birikimi üzerinden kendiliklerini yenileyebilmişlerdir. İşte bu yolda Alevi Bektaşî kültürünün Hak-Muhammed-Ali inancı olarak çerçevesini çizdiği yapı kültürümüzün bu müşterek dinî unsurları olarak kültürümüzün pek çok tezahüründe ister Alevi Bektaşî sürecinde olsun isterse başka yollarda olsun kendisini göstermektedir. Hz. Ali'ye ve ehlibeytine sevgi bu yolda Türkler için temel müştereklerden birisidir.

Bu çalışmanın mevzuu ilk olarak Türklerin İslam dinini kabul etme sürecini ortaya koymak, ardından da Türk kültürünün müşterekler dünyası olan bir sahadan Alevi-Bektaşî kültüründe de gördüğümüz bazı unsurları Satuk Buğra Destanı ve Dede Korkut Destanı gibi kültürümüzün köşe taşları üzerinden ortaya koymaktır. Kültür şüphesiz kendimizi bilmenin, Hacı Bektaş tabiri ile kendözünü tanımının en önemli sahasıdır. Bu sahada şüphesiz din alanı kültürün en önemli alanlarından biridir. Burada bir giriş mahiyetinde Hak-Muhammed-Ali inancının temeli olarak değerlendirdiğimiz Türklerin İslam'a girişleri mevzusu konumuz

olmamakla birlikte bir temellendirme olması bakımından kısaca Türklerin İslam'a girişlerindeki yollar olarak tarihi süreçte tespit ettiğimiz gulam olarak askeri ve devlet görevine alınma, davet ve tebliğ yollarıyla 10. asırda kitle olarak gerçekleştiğini gördüğümüz bu yeni dinin kabulünü hülasa mahiyetinde değerlendireceğiz.

Türklerin İslâm dinini kabullerinde kendi tasnifimize göre farklı bazı süreçler dâhilince İslam'a girişin gerçekleştiğinden bahsedilebilir. Bunlardan birisi gulam olarak devlet hizmetine alınan çocukların eğitilerek askeri ve sivil hayatta devlet hizmetine girişleri ile İslam'ı da bu meyanda kabul etmeleridir. Bir diğeri ise İslam'ı siyasi ve sosyal sebeplerin etkisi ile tanıyarak bu saiklerin çerçevesinde kendilerine İslam'ı öğretecek birilerini isteyerek davet şeklinde dini kabuldür. Son olarak ise dinin tebliğ edilmesi suretiyle ticaret-fakih-mutasavvıf gibi çevrelerin de etkisiyle dine giriş şeklindedir.

1.1. Esaretten Devlete: Gazneliler, Tolunoğullar, İhşidiler

Abbasiler dönemi ve dâhilindeki Samaniler devri Türk-İslam ilişkilerini anlamak bakımından önemlidir. Buna göre, 9 ve 10. yüzyıllarda Maverâünnehir üzerinden İslam dünyasıyla tanışan Türklerin önemli bir bölümü, Abbasi halifelerinin ve Arap ve İranlı yöneticilerin yanında asker ve muhafız olarak bulunmaktadır (Merçil, 1996: 481). Türklerin İslamiyet'i kabulü, İslam toplumu ile karşılaşmaları ve yeni dine intikalleri konusunda gulam olarak eğitilip sonra devlet kuracak ve yönetecek düzeye kadar en dikkat çekici bilgileri edindiğimiz dönemlerden birisi şüphesiz Gaznelilerin başlangıç devridir. Gazneliler devletinin temelini atan ve bilahare kurucusu olan Alp Tegin ve Sebük Tegin bu süreçte dikkat çekici örnekler oluşturmaktadırlar (Merçil, 1989, 525; Merçil, 2009: 262). İki yönetici için de aynı süreci izlemek mümkündür. Sebük Tegin'in *Pendname*'sinde kendisine dair verdiği bilgilerde bu devirlerde bir kişinin nasıl esir olup daha sonra sultanlığa kadar varacak bir yolda ilerlediğini görmek bakımından önemlidir. Türkler nasıl İslam'ı kabul ettiler sorusunun cevabını ararken bu iki şahsın örneği

aydınlatıcıdır. Bunlara ilave olarak Ahmed b. Tolun ve Muhammed b. Tuğç'un dip atalarının da Buhara ve Fergana'dan benzer şekillerde gelerek Abbasi başşehir Bağdat'ta görevler aldıkları görülebilir. Buhara asıllı bir Türk olan Ahmed'in babası Tolun, Halife Me'mûn zamanında, 816 yılına doğru Bağdat'a gelmiş ve kısa süre içinde halifenin sarayında ve kumandanlar arasında itibarlı bir mevkiye sahip olmuştur. Fergana hükümdar ailesine mensup olan Muhammed b. Tuğç'un dedesi Cuf, Bağdat'a gelip Halife Mu'tasım-Billâh'ın hizmetine girmiş bir Türk kumandanıdır (Çubukçu, 2020: 581).

İşte bu şekilde Türkler İslam toplumunda esasen askeri görevlerin merkezinde yer almaya başladılar. Adını Abbasi başşehir olan Samerra'dan alan "Semerra devri"nde, 832-896 tarihleri arasında, Türklerin çok etkili hale geldiği açıktır. Bu yolda Gazneliler, Tolunoğulları ve İhşidiler devletlerinin yöneticilerinin kökenlerine baktığımızda, hep bu surette İslam toplumu ve diniyle temasa geçmiş ve sonradan devlet başkanı olacak düzeylerde yükselmiş şahsiyetler olduğunu görmekteyiz. Böylece Türklerin bu yeni dine girişleri ve bu toplumda yer alışlarına dair resmin ilk parçası olarak, yaşanan siyasi ve sosyal buhranlar ve askeri çarpışmalar nedeniyle oluşan ortamda esir edilerek burada devlette gulam olarak devlet hizmetine alınması ve müteakiben yükselen bir kariyer ile devlet başkanlığına kadar varan seviyede ilişkiler söz konusu edilebilir. Süreçte Bağdat'ta Samerra devri sona ererken Türkistan'da başka gelişmeler yaşanmaya başlanacaktır. Böylece artık sadece askeri hizmetler çerçevesinde İslam toplumunda yer almanın ötesinde Türkistan'da toplu kabullerin yaşanmaya başlayacağı 10. asra doğru geçilmiş olacaktır.

1.2. Davet: İdil Bulgarları ve Selçuklular

Türklerin İslam'a girişleri konusundaki sürecin ikinci bölümünde İslâm'ı siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tesirlerle kabule yakınlaşan Türklerin, İslam toplumundan kendilerine dini öğretecek birilerini davet etmeleri suretiyle bu dini toplu olarak kabullerinden bahsedilebilir. Bunun örneği olarak İdil Bulgarları ve

Selçuklular verilebilir. *“Eski Türk inançlarını devam ettiren İdil Bulgarları, Hârizm ve İran’dan ticaret yapmak için ülkeye gelen müslüman tüccarların faaliyetleri sonucu müslüman olmaya başladılar. Ülkedeki müslümanların sayısı giderek arttı. Gerek ülkeye gelen tüccarlar ve müslüman olan abalının etkisi, gerekse Hazar Hakanlığı’na karşı müttefik aramak arzusu, İdil Bulgar Hanı Şilkey oğlu Yeltever (İlteber) Almış’ı Abbâsî halifesiyle münasebet kurmaya sevketti... Hanın resmen Müslümanlığı kabul etmesiyle Abbâsî hilâfetine tâbi müslüman bir devlet haline gelen İdil Bulgar Devleti bu tarihten sonra İslâm dininin Doğu Avrupa’daki temsilcisi oldu (Taşağıl, 2000: 473). Sürecin ikinci parçası, 10. asırda toplu kabullerin yaşanıp ilk Müslüman devletlerinin ortaya çıkmaya başladığı devirdir. Türklerin İslam dünyasına hâkimiyet devrini söz konusu kılacak olan Selçukluların İslam’ı kabullerini görmek suretiyle sürecin bir aşaması daha tamamlanmış olur (Çetin, 2023: 55).*

1.3. Tebliğ; Tüccar, Âlim, Mutasavvıf yahut Ebu Nasr Samani yahut Türk Hakanlığı/Karahanlılar

Türk hakanlığının kurulup siyasi ömrünü henüz İslam olmadan sürdürdüğü süreçte Samânîlerle ilişkileri bilinmektedir. Bu ilişkiler cümlesinden İslam ribatı ve Türk yurdu olan bu bölgedeki karşılaşmaların en dikkat çekicilerinden birisi bugün Çin’de Doğu Türkistan Özerk Uygur bölgesinde bulunan Artuç şehrinde gerçekleşmiştir. Türk Hakanı Bazir Arslan Han’ın ölümü sonrasında karısı ve yedi yaşında olduğu ifade edilen oğlu Satuk, Hakanlığın batısını yöneten amcası Oğulcak Kadir Han’a sığınır. Oğulcak, Satuk’u kendisine sığınan bir Samânî emiri olan Ebû Nasr Samânî’ye verdiği bölgeye tabi bir tegin olarak gönderir. İşte vergi tahsili için geldiği bu yerde Satuk Tegin, Ebû Nasr Sâ mânî ile tanışır. İşte tam burada Ebû Nasr’ın bilinen özellikleri adeta Türklerin İslam oluşunda etkili olan dinamikleri gösterir bir mahiyeti kendinde toplar. Ebû Nasr Sâ mânî İslam’ın yayılmasında etkili bu yapının temsilcisi olarak siyasi özellikleri olan bir kişiliktir. Bu bakımdan Türklerin etraftaki Abbasiler merkezli Müslüman yapılarla olan ilişkilerinde yeni dini kabulleri açısından sembolik mana ifade eden durum Ebû Nasr’ın kimliğinde somutlaşır gibidir. Türklerin Abbasiler ve onların

çevresi ile bu alakaları, ilerleyen zamanda Bağdat merkezli olarak İslam dünyasında zuhurunu, Samerra devri denilen sürecin başlamasını, Tolunoğulları ve İhşidîler gibi Mısır'daki ilk İslamî devir Türk devletlerinin teşekkülünü mümkün kılacaktır. Aynı şeyler Satuk'un Müslüman, Türk hakanlığının İslam oluşunda da vakidir. Bunun yanında Türklerin bu yeni dini kabulünde ülkelerine gelen tüccarların etkisi de bilinmektedir. Bu tüccarlarla birlikte gelen din adamları yeni dini görüp tanımalarında etkili olmuştur.

Türk hakanlığının İpekyolu üzerinden yer alana hâkimiyet sahası tüccarların buraya ulaşması ve tabi olarak onlarla birlikte yeni inancın da Türklere ulaşmasını sağladığı bir ortamı var etmiştir. Bu durum karşılıklı ticari ilişkileri, müşterek bir hayatı ve etkilenmeleri de söz konusu kılmıştır. Ribatlar bu manada iletişim ve irtibatın önemli mekânlarıdır. Ebû Nasr diğer bir yönüyle tüccar özelliği gösteren de bir kişidir.

Türk hakanlığı yahut Karahanlılar devrinde İslam'ın kabulü diğer bir usulü bize göstermektedir. Türk ülkelerinde ulaşan tüccar, âlim, mutasavvıf karakterinin İslam'ı tebliği ile dinin yayılmasına dair resmi Satuk Buğra'nın İslamiyet'i kabulünde görmek mümkündür. “*Sâmânîler'den İsmâil b. Ahmed, Muharrem 280'de (Mart-Nisan 893) Doğu Karahanlılar'ın merkezi Talas'ı zaptedince buradaki Türk emîr ve dihanlarının çoğu müslüman oldu. Qadır Han Oğulçak bu gelişmeler üzerine başşehri Kâşgar'a nakletti. Daha sonra Sâmânîler arasındaki iç çatışmalardan faydalanarak Sâmânî topraklarına saldıran Oğulçak kendisine sığınan bir Sâmânî şehzadesini kabul etti. Bezir Arslan Han'ın 303 (915-16) yılı civarında ölümü ve Balasagun'da Karahanlı tahtına II. Arslan Han'ın çıkması üzerine Satuk annesiyle birlikte Kâşgar'a gidip amcası Qadır Han Oğulçak'a sığınmak zorunda kaldı. Amcası adına vergi tahsil üzere Kâşgar yakınlardaki Artuğ'a giden Satuk, burada Tezkire-i Satuk Buğra Han'da kuvvetli bir âlim ve Öveysî bir kutub olarak tanıtılan Ebû Nasr b. Mansûr ile tanıştı. Ebû Nasr'ın inşa ettirdiği caminin etrafında oluşan bu küçük ticaret şehrinde namaz kılanları görünce İslâm hakkında ilk bilgileri Ebû Nasr'dan aldı (Hunkan, 2009: 181). Bu Müslüman şehzadeyle ve Nişâburlu Ebü'l-Hasan Muhammed b. Süfyân el-Kelemâtî gibi*

âlim ve sûfilerle karşılaşan Oğulçak'ın yeğeni Karahakan Satuk b. Bezîr müslüman oldu (308/920 veya 333/945). *İbnü'l-Esîr*, onun rüyasında gökten inen bir kişinin kendisine Türkçe olarak, "Müslüman ol ki dünya ve âhirette selâmet bulasın" dediğini, bunun üzerine rüyasında İslâmiyet'i kabul ettiğini ve sabah olunca müslüman olduğunu herkese açıkladığını kaydeder. *Abdülkerim adını alan Satuk amcası Oğulçak ile mücadele ederek başarı kazanmış ve Karahanlılar'ın batıdaki topraklarında İslâmiyet'in yayılmasına çalışmıştır*" (Özaydın, 2001: 405-406). Ebu Nasr Samanî adeta Türklerin İslam'ı kabullerinde etki eden unsurları temsil eden bir sembol şahıs gibidir. Satuk'un İslam'ı kabulüyle İdil sahası gibi Türkistan'da da toplu İslam'a girişler başlamıştır.

Ebû Nasr Oğulçak ile ticari emtia gelirlerinden sağladığı imkânlar sonucu oluşan dostluğu ile bölgede bir cami inşa etme imtiyazı elde ederek yeni din için burayı bir merkez haline de getirmiştir. Müslüman beldeye dönüşen aynı zamanda bir ticaret merkezi olan Artuç'a gelen Satuk Tegin, bu küçük ticaret şehrinde Müslümanları görür ve Ebû Nasr ile tanışıp onun telkinleri ile yeni din hakkında bilgiler edinir. Bir gece rüyasında kendisine Müslüman olmasıyla bu dünyada ve ahrette esenlik bulacağı müjdelenir. Bunun üzerine Müslüman olarak Abdülkerim adını aldığı bilinir. Onun vefatından sonra ise oğlu Baytaş Arslan Han Musa Satuk zamanında Ebu'l-Hasan Muhammed el-Kelematî Buhara'da çıkarak onun yanına gelmiş ve 955-961 yılları arasında İslam Türk Hakanlığının resmi dini haline gelmiştir. Satuk Buğra Han'ın menkıbevi hikâyesi onun adına düzenlenen menkıbevi metinde bugün hala okunmaktadır.

İslamiyet'in yayılmasında Türklerin bu dini kabul etmesini sağlayan unsurları sembolik bir şekilde kendinde toplayan Ebû Nasr, Manas destanına da farklı bir zaviyeden lakin yine dinî bir mana içinde Aykoco adı ile dâhil olmuştur. Bu da bizim Türklerin Müslüman olmasındaki unsurları kendinde toplayan bir şahsiyet olduğunu ifade ettiğimiz bu şahsın zaman içindeki etkisini görmek bakımından önemlidir: *"Ebu Nasr bin Ahmed bu özellikleri nedeniyle Müslüman olan diğer halklarla birlikte, coğrafyada yaşamaya devam eden Türk boylarının kültürel belleklerinde önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca Samânî hanedanının Türk soylu halklarla ilgisinin olabileceği*

düşüncesi de bu şahsiyetin Türk soylu halkların sözlü kültüründe yer almasında etkili olmuştur diye düşünülebilir. Tarihte yaşamış bir şahsiyet olan Ebu Nasır Samânî, Kırgız kültüründe yeni dinin, başka bir deyişle yeni bir kültürel belleğin öğreticisi olarak bütün Kırgızlara; Kırgızları yeniden özgürlüklerine ve topraklarına kavuşturan Manas Ata'yı peygamber zamanına bağlamak ve peygamber tarafından verilen kutsal emanetleri kendisine ulaştırmak yoluyla, Manas'a "kut" veren bir yardımcı, efsanevi kahraman tipine dönüşmüştür ve bu dönüşüm onun destanî adında yer alan "ay" ve "koca" söz bileşenleriyle ifade edilmiştir. Sözlü kültürde Ebu Nasır Samânî, gerçek kişiliğinin dışına taşınmıştır" (Yıldız, 2017: 115, 122, 131). Kırgız coğrafyası Türkistan'ın kalbğâhında Tanrı Dağları'nın merkezinde yer alması ve ata vatanın önemli bir mekânı olması hasebiyle İslam'ın yayılmasındaki etkili unsurlar bakımından Ebû Nasr'ın gösterdiği nitelikler Manas Destan'ında Arslan Baba imgesi ile birleşmiş ve asr-1 saadet ile Türkistan arasında bağ kuran bir özellik kazanarak yerini almıştır.

2. HAK-MUHAMMED-ALİ YAHUT TÜRKLERİN MÜSLÜMANLIĞI BAĞLAMINDA SATUK BUĞRA HAN DESTANI VE DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

Türklerin İslam'a girişlerinden itibaren dine dair unsurlar muhtelif formlarda farklı kültür ortamlarında kendini göstermiştir. Tanrı'nın varlığı, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Hz. Ali'nin bir velayet çerağı olarak süreçte merkezi bir yerde bulunması çok tabiidir. Bu bağlamda Hz. Ali ve ehlibeyte dair tezahürler Müslüman Türklerin hayatında her zaman yüksek bir değer taşımıştır. Bu çerçevede içerisinde bu üç büyük değer kendisini Alevi Bektaşî süreğinde güçlü bir muhtevayla aşık etmiştir. Bu yolun çok önemli bir unsuru Hak-Muhammed-Ali inancıdır. Bu kullanım bazen uluhiyet-nübüvvet velayet düşüncesinin tezahürü olarak bazen de Şâh-1 Risalet ve Şâh-1 Velayet fikrinin bir göstergesi olarak kullanılmıştır (Kaplan, 2011: 147). 14. asırdan beri ifade edildiği düşünülen bu inancın akislerini *Satuk Buğra Destanı* ve *Dede Korkut Destanı*'nda muhtelif bağlamlar içerisinde görmekteyiz. Dinî kültürümüzün tüm renklerinin müşterek unsuru olan bu "üçler" esasen köken ve süreç birliğini görmek bakımından

değerlidir. Kültürümüzü Türk kimliğinin birliği içerisinde anlamak bu şekilde müşterekleri gördükçe daha güçlü bir şekilde mümkün olacaktır. Buyruk, deyişler, gülbanklar, tercümanlar veya menakıpnamelerden anlaşıldığına göre Hak-Muhammed-Ali üçlüsü Alevi inancın temelini teşkil etmektedir. Bu üç unsur bazen ayrı ve müstakil olarak, bazen de ikili veya üçlü olarak kabul edilmiştir (Yakar, 2011: 13). Pir Sultan Abdal, divanında bu meyanda “*Pir Sultan’ım kulhüvallahü ehad/ Can cesetten ayrılmıyor bir saat/ Dün ü gün zikrimdir Ali Muhammed/ Seher vakti on iki imam sen yeti,*” diyerek bu inancın unsurlarını gösterir. Hülasa bu inanç bağlamında Hak, Allah’a inanmayı; Muhammed, peygambere inanmayı; Ali ise velayeti temsil etmektedir. İşte bu çalışmada, Hak-Muhammed-Ali inancının izinde kültürümüzde önemli kaynaklardan olan *Satuk Buğra Destanı* merkezinde; *Dede Korkut Destanı*’nda da yeri düştükçe atıflar yapılarak kültürümüzdeki birliğin kökleri ve sürekliliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Türk kültürünün Türkçe yazılan muhtelif kültür tezahürlerinde özellikle İslami gelenek üzerinden müşterek temalar anlatılarda müşterek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cümleden örnek vermek gerekirse Adnan Sadık Erzi, Dede Korkut ile *Hacı Bektaş Veli Velayetnâmesi* arasındaki benzerliklere değinen makalesinde, velâyetnâmenin “Hacı Bektaş-i Veli Hazretleri Osmancığa safâ-nazar ettiğidir” başlıklı faslında geçen, “Bayındır Han” ve “Kazan Han”ın *Dede Korkut Destanı*’nın en önemli şahsiyetleri olduğuna dikkat çeker ve aynı faslında geçen “Kurt Ata”nın aslında “Korkut Ata” olduğunu vurgular. Erzi’nin bu tespiti, *Dede Korkut Destanı*’nın Bektaşî velayetnâmeleriyle benzerliklerine yönelik ilk olma özelliğini taşır. Türk kültürünün müşterekleri görüleceği kültür kaynaklarımızın muhtelif renklerinde kendisini göstermektedir. Erzi’nin sözünü ettiği satırlarda geçen “Kurt Ata” ismi, çeşitli velayetnâme nüshaları üzerinde ayrıntılı çalışmaları olan Abdülbâki Gölpınarlı tarafından ise doğrudan “Korkut Ata” olarak aktarılır. Hamiye Duran ve Dursun Gümüšoğlu’nun ortak çalışmasında, yukarıda alıntılanan kısmın, orijinal metinde de “Oğuzın Pâdişâhı Bayındır Hân âhirete intikâl eyledi Oğuzın bigler bigisi öldi ve Korkut Ata öldi”

şeklinde olduğu görülmektedir. Yani, *Hacı Bektaş Veli Velayetnâmesi*'nin orijinal metninde “Korkut Ata”nın ismi doğrudan zikredilmektedir (Ersal-Akın, 2018: 2372-2373). Dede Korkut’a ait mukaddimenin hemen başlangıcında yer alan, “Allah Allah dimeyiñçe işler onmaz” cümlesinde geçen “Allah Allah” ikilemesi, Alevi toplulukların dua ve gülbenk yapılarının başlangıç cümlesi olan, “Bismişah! Allah Allah” istek ve temennilerin ilk ikilemesidir. Dede Korkut’un duayı eden kutsal kişi pozisyonu ve “Allah Allah” ikilemesinin inançsal göndermesi Alevi toplumunda yaşayan dua geleneği ile uyumludur. Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Boyında geçen “Medet Dede, kerem eyle Allah “ışkına kapuyı aç çıkayın didi” ifadesinde geçen “Medet Dede”, “Kerem Eyle Allah Aşkına” kalıp yapısı Alevi cemlerinde taliplerin Dede’den dilek ve temennilerini aktarırken sık kullandıkları bir kalıp ifadedir (Demir, 2019: 119; Ersal, Akın: 2018: 2403). Burada görüleceği üzere destan ve hikâyelerimiz kültürümüzün müşterek sembollerini kullanmaktadır. Biz de buradan devam ile *Satuk Buğra Destanı* ve yeri geldikçe *Dede Korkut Destanı* üzerinden bu unsurları göstermeye çalışacağız.

Bir destan menkıbevi motifler içine tarihi birtakım sabitleri de katarak kendi olay örgüsünü kurar. Burada okuduğumuz her şey menkıbevi örgünün içerisinde bir tarihi olay ve olguya yahut bağlanılan bir bütüne sembolik atıflar yaparak gerçekliğin resmini çizer. Türklerin İslam’a girişlerine dair şüphesiz en dikkat çekici menkıbevi metinlerden birisi de *Satuk Buğra Han Destanı*’dır. Satuk Buğra ve Ebû Nasr Samanî ilişkisinden Türklerin İslam’ı kabulüne dair dinamikler çok öz bir bütünlük içinde izlenebilir. Bunun ötesinde bu destandaki anlatılanlar adeta Pir Sultan Abdal’da gördüğümüz “*Hak Muhammed Ali geldi dilime/ Kılma günahlara mürvet ya Ali/ Yine ihsan sende ola kuluna/ Kılma günahlara mürvet ya Ali*” dediği bakış içerisinde Türklerin bu anlayışının İslamî bir zeminini bize anlatır gibidir. Bu bakımdan destanda görülen miraç, Hızır ve Hz. Ali’ye dair imgelerin yer alması kültürümüzdeki müştereklerin dinî sahada aynı zeminde farklı sürelerde kendisini nasıl gösterdiğinin bir misalidir.

Destanın başında Satuk Buğra'dan bahsedilirken “*Rüstem kolunun kuvveti, Şah-ı Merdan (Hz. Ali)’in himmeti, şanı yüce Emir Hamza’nın cesareti ile Sultan Satuk Buğra Han, kafirleri İslam’a yani Hak dergahına yöneltti. Cahil toplulukları cehaletten kurtarıp doğru yola ulaştırdı*” (Demir, 2023: 22) denilerek Hak-Muhammed-Ali teması ortaya çıkar. Eserin başka bir yerinde peygamber soyundan gelen bir imamın talep üzere bir duası aktarılır: “*Sizleri önce Yüce Allah’a, ikinci olarak atamız Hazret-i Muhammed Mustafa’ya, üçüncü olarak babamız Hazret-i Ali Murtaza’ya, İmam hazret-i Hasan ve İmam Hazret-i Hüseyin’e emanet ettim.*” (Demir, 2023: 96). *Dede Korkut Destanı*’nda da Hz. Ali ve ehlibeyt çok yerde geçer. “*Korkut atam Kılıç çaldı, din açtı, Şah-ı Merdan Ali güzel,*” (Demir, 2019: 121), diyerek Satuk Buğra Han destanındaki ifadeyi tekrar eder.

2.1. Miraç ve Kırklar

Miraç hadisesi ve Cebrail İslam düşüncesinin üzerinde müttefik olduğu hususlardandır. Türkler Müslüman olduktan sonra onların sözlü ve yazılı eserlerinde de aynı makamda yer almıştır. Bu cümleden Alevi-Bektaşî kültüründe de miraç işlenir. Aleviliğin temel yazılı metinleri olan buyruklarda söz konusu yolculuk miraç ve miraç dönüşü Peygamber’in uğradığı Kırklar Meclisi olmak üzere iki kısımda anlatılmaktadır. Abdal Musa’dan aktarıldığı düşünülen edebi eserlerde de günümüzdeki “miraç” anlatısına yakın vurguları gözlemek mümkündür. “*Sufi Abdal erkanını yürüden Ayn-i cemde sevüklerin sürüden Neşter-Selman kırk vücudu bir eden Var mıdır hiçbir er Ali’den gayri Muhammed Mirac’ın yoluna girdi Bu sır gayet sır içinde sır idi Şir donunu, hatem mübrünü verdi Bu sırrı kim ey eder Ali’den gayri?*”, “*Muhammed Ali’nin kıldığı dava, Yok meydanı değil var meydanıdır Muhammed kırklara niyaz eyledi Ar meydanı değil er meydanıdır*”a miraç kavramı üzerinden gerek yol ehli insanın nefsi ile olan mücadelesi gerekse de “batın ve zahir” bilgiler arasında vuku bulan ve Hz. Muhammed ve Hz. Ali aracılığıyla temsil edilen yolculuk, “miraç” ve “miraca ait” simgeler aracılığıyla “ibadet alanına” aktarılmaktadır. Bu simgelerden en dikkat çekici olanları Hz. Muhammed’i miraca çağırın Cebrail, Hz. Muhammed’i taşıyan Burak, Hz.

Muhammed'in yoluna yedinci felekte çıkan aslan, aslanın ağzına verilen yüzük, sonrasında Kırklar Ceminde söz konusu yüzüğün görüldüğü "tanrısal kudreti" simgeleyen el, bu elin ezerek yaptığı "engür", Kırklardan birinin engürü içmesi ile kırkının birden "sermest" olması, Kırklar semah dönerken Hz. Muhammed'in kemerinin kırk parçaya bölünerek her birinin kırkların birisinin beline dolanması şeklinde sıralanabilir (Kalenderoğlu, Günay, 2019: 147-148, 164).

Destanda dikkatimize dokunan en önemli ve ilk sahne Miraç sahnesidir. *"Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın rubu, Hz. Muhammed'in Miraç'a çıktığında diğer peygamberlerin rubuyla aynı kafilde yer almıştır. Hz. Muhammed'in Cebrail'e 'Neden Satuk Buğra Han'ın ruhunun bu kafilde yer aldığı' sorması üzerine Cebrail: 'Türkistan'da kâfirlerle savaşarak sayısız insanın İslam dinine girişi sağlayacak ve halk içinde sizin şeriatınızı yayacağı için' diye cevap vermiştir. Hz. Muhammed de 'İslam'ın kılıcı Türkistan'a yetmedi, iman etmediler. Kıyamet günü nasıl hesap veririm diye endişeleniyordum; Satuk Buğra, Ebu Nasır Samanî'nin gayretiyle bu işi tahakkuk ettirecek demiş ve yanındaki sahabiler de bu hususu kaydetmiştir"* (Demir, 2023: 22; Özkan, 2013: 6). Burada Türklerin İslam'a girişi Miraç üzerinden ve Türkistan coğrafyası ile bağlantılı olarak Hz. Muhammed ile birleşmekte ve Satuk Buğra-Ebu Nasr Samanî ilişkisinin daha önce değindiğimiz niteliği ile Müslümanlığın esası destanda Cebrail, Hz. Muhammed, Satuk Buğra-Ebu Nasr ve Miraç üzerinden gösterilmektedir. Hak-Muhammed anlayışı görüleceği gibi ana yolun ikrarı olup destanda da Miraç sahnesinde Türkistan, İslam ile tebşir olunmaktadır. Türk Müslümanlığının görünmeyen derin hafızası ve halet-i ruhiyesinde yer alan bu mesele gelenek içerisinde şiirler ve deyişlerde kendisine yer bularak nefesimizden ruhumuza ve hayatımıza aksetmiştir. Böylece Türklerin Müslümanlığı meselesi büyük resme konulmuş; Miraç-Türkistan-Hz. Muhammed zaviyesinden anlatılmıştır.

Destan anlatısında sahabiler Satuk Buğra'yı sorunca *"Bir saat sonra kırk yiğit başlarında kigiz (keçe) kalpak giymişler, kara kaşlı Türkmen atlarına binmişler. Dört tarafı beyaz kalkan ve savaş silahlarını üzerlerine kuşanmışlar. Aniden ortaya çıktılar ve geldiler.*

Hazreti Resulullah'a selam verdiler. Yavaş yavaş saygı ile yaklaştılar. Resulullah'ın huzurunda gelip durdular. Hazret-i Resullah: "Türkistan tarafındaki halkın müslüman olmasını sağlayacak Sultan Satuk Buğra Han Gazî'nin ruhu işte budur" deyip bütün sahabelere tanıttı... Daha sonra Hazret-i Peygamber tarafından kendilerine izin verildi. Hazret-i Sultan Satuk Buğra Han Gazî'nin ve yanındaki kırk yiğidin ruhu kaybolup gitti" (Demir, 2023: 26) şeklinde bir tarifile konu ortaya konur. Burada 40 rakamı kültürümüzün bir unsuru olarak aşikâr olur. Destanda kırk rakamına dair olarak, Satuk Buğra'nın kılıcının bütün halk kılıcına denk olduğu ve her ne zaman düşmana uzatsa kırk kez uzadığı (Demir, 2023: 56) ifadesi de görülmektedir. Alevi-Bektaşî kültüründe merkezi bir yerde olduğu görülen 40 sayısı *Dede Korkut Destanı* başta olmak üzere Türk kültürü içerisindeki sözlü ve yazılı anlatıların pek çoğunda da karşımıza çıkar.

2.2. Hızır İnanıcı ve Don Değiştirme

Hızır inancı İslami kültür içinde önemli bir yer tutar. Türklerin hayatında da bunun akisleri görülür. Türkiye Alevileri arasındaki inanmalara ve anlatmalara göre Hızır doğru olanın yardımcısı, Alevi edep ve erkânının öğreticisi, bilicisi, yol gösterenidir. Hızır duyurarak, uygulayarak, yol göstererek, kızarak, severek, ceza vererek doğruyu, iyiyi gösterir. Zarda, zorda olanın koruyucusu olur. Zorda olan iyiyi kurtarır; yol, iz bilmeyene yol gösterir. Bilgedir, bilendir, bilicidir, görendir, görücüdür, ölümsüzdür. Bütün bu sıfatlar doğrudan doğruya Tanrı'ya işaret eder (Çınar, 2020; 126). İncelediğimiz *Satuk Buğra Destanı*'nda da Hızır kendisi gösterir.

Destanda Satuk Buğra'nın İslam oluşu Hızır motifi ile birleşir. Bu anlatı bugün bahsettiğimiz üzere Alevi-Bektaşî kültüründe ve dinî gelenek içerisinde yer alan Hızır motifinin köklerdeki yerini görmek bakımından önemlidir. Destanda aksakallının tavşan donunda gelmesi sonra don değiştirip aksakallı Hızır olması, kırk arkadaşının bulunması adeta kırklar cemini hatırlatır mahiyette, Satuk'un ihtidası anlatılır (Demir, 2023: 37; Özkan, 2013: 7). Miraç'ta yakılan çerağ Hızır eliyle tarihe dâhil olarak Türkleri uyandırmaktadır. Destanda Satuk Buğra'ya

kelimeleri öğreten, nasihatleri veren ve kelime-i tayyibeni söyletenin Hazret-i Hızır olduğu (Demir, 2023: 40) ifade edilir.

Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan Türk geleneğine göre don değiştirme; Orta Asya'da da, Anadolu'da da yapılan işin mahiyetine göre değişiklik gösterebilmektedir. Türk geleneğinde “donuna girmek, dona bürünmek” şeklinde de ifade edilen don değiştirme “canlı veya cansız varlıkların kendilerine has niteliklerini (bazen geçici olarak) kaybederek cansız veya canlı varlık haline dönüşmesi” (Boratav, 1994: 62) şeklinde tarif edilmektedir. Ruhun beden değiştirmesi durumu, Alevilikte, “Sır” olarak telakki edilmekte ve “Ali sırrı, Sırr-ı Muhammed ve Ata sırrı” şeklinde zikredilmektedir (Alparslan, 2020: 98-99-100). Kültürümüzdeki bu unsura *Satuk Buğra Destanı*'nda da rastlanmaktadır. Buna göre Satuk, kırk arkadaşıyla ava çıkar ve avda bir tavşanı yakalamaya çalışır. Tavşan don değiştirerek aksakallı bir ihtiyara dönüşür. Hızır ve don değiştirme, tavşan imgesi üzerinden kendini gösterir. Tavşan donunda gelen Hızır, Satuk'a İslam'ı getirir.

Kültürümüzün köşe taşı olarak ifade edebileceğimiz *Dede Korkut Destanı*'nda da Hızır ve don değiştirme motifleri ile karşılaşırız. Destanlarda bu motif, “Boz Atlı Hızır” şeklinde geçmektedir. Dede Korkut'ta Boğaç Han anlatısında Hızır'a “...boz atlı Hızır oğlana hazır oldu” ve “...Hızır mana geldi, üç kere yaramı sığadı” şeklinde rastlarız. Aynı anlatmanın Vatikan nüshasında ise “...boz atlı yeşil tonlu Hızır İlyas” (Demir, 2019: 132, 133) ifadeleri karşımıza çıkar. Alevi inanç sisteminde Hızır her zaman “Boz Atlı” olarak tasvir edilir ve kutsal şahsiyetler arasında, üst manevi makamlarda yer alır.

Don değiştirme unsuru *Dede Korkut Destanı*'nda güvercin sembolü ile yer alır. Deli Dumrul anlatmasında geçen “Azrail'in güvercine dönüşmesi” motifi, Alevi inancına ait manzum ve mensur anlatmalarda geçen bir motif olarak karşımıza çıkar. “Kara kılıcın sıyrıldı, eline aldı. “Azraile çalmağa hamle kıldı. Azrail bir gögerçin oldu, pencereden uçdı gitdi.” şeklindeki ifadelere benzer olarak Alevi edebiyatında, şahinin Cebrail'e, güvercinin Mikail'e dönüştüğü ya da Hacı Bektaş

Veli'nin güvercine, Hacı Toğrul'un da doğana dönüştüğü örnekler en yaygın bilinenlerdir (Demir, 2019: 203-205; Ersal-Akın, 2018: 2403).

2.3. Hz. Ali

Türkler İslamiyet'le karşılaştıklarında karşılarında Emevi devrinin siyasi ve askeri kadrolarını bulmuştur. Bu durum Emevi tarzının aşırılıkları nedeniyle bir çatışma ortamına yol açmıştır. Türkler Emevi yorumunda bir İslam'ı benimsememiştir. Ömer b. Abdulaziz dönemi dışında hariç bu devir çatışmalar ile geçmiştir. Dolayısıyla Türklerin İslamlaşma süreci de gecikmiştir. Bu nedenle Türkler ve İslamiyet konusu tasnif edilirken bu devir “mücadele devri” olarak adlandırılır. Nihayet Abbasiler dönemi kanalların açıldığı ve Türklerin İslam'a toplu giriş devrini temsil etmektedir. İşte burada dikkatlerden kaçan bir husus Türklerin Ebu Müslim Horasanî örneğinde de gördüğümüz gibi siyasi olarak Emevî karşıtlığının Hz. Ali ve onu destekleyenlere siyasi olarak ve gönül bağıyla yakınlaşmayı söz konusu kılmış olmasıdır. Dinî meseleler düşünülürken teo-politik yorumların yanlıcılığından gerçeği gölgelememek adına elbette kaçınmak gerekir. Lakin burada söz konusu olan şey siyasi eğilimden ziyade zihniyet, yöntem ve yorum olarak Emevi olgusudur. Türkler, Emevi İslam'ı olarak adlandırılan zihniyetin müntesibi olmadıkları gibi bunun da karşısında ve muarızı da oldular. İşte ele alınan destanda da Hz. Ali imgesi çok menkıbevi şartlarda zuhur eder: “*Abdülkerim Buğra'nın sağlığında kızlarından Ela Nur Hanım'ın bir gün tıpkı Hz. Meryem gibi bir nur damlasının ağzından içine girdiği ve dokuz ay sonra kızıl yüzlü, çatık kaşlı bir oğul dünya getirdiği rivayet edilmektedir. Bu duruma çok öfkelenen Satuk Buğra Han, meseleyi açığa kavuşturmaları için emir ve âlimlerini görevlendirir. Onların bu işin tabkik edip Hz. Ali'nin kerametiyle vuku bulduğunu bildirmeleri üzerine, çocuğa Hz. Ali'nin neslinden gelmiştir anlamında Seyit Ali Arslan Han adını koydukları kaydedilmektedir*” (Özkan, 2013: 8). Hak-Muhammed-Ali çizgisi böylece tamamlanır. Pek çok “Sünni” denilen tarikatın yol başçısının Hz. Ali olması durumunun arka planının da burada sunmaya çalıştığımız durumla alakalı olduğu

açıktır. Hz. Ali intisabı, muhabbeti, Türkler için itizali/ayrışmacı ve istisnai bir tercih değil bir ittifak ve ittihat konusudur.

Satuk Buğra Destanı'nda Ebu Nasr Samani, dersi Hz. Ebu Bekir'den almış olarak gösterilirken oğlu Hoca Ebu'l-Fettah ise Hz. Ali tarafından terbiye edilmiş olarak anlatılır: “İşte bu bakımdan Hoca Ebu'l-Fettah zamanın emiri ve Allah'ın sevgilisi Şah-ı Merdan Hazret-i Ali'nin temiz ruhlarından terbiye almış ve cezpete tutulmuş olması yönüyle Hoca Ebu'l-Fettah'a kahramanlıkta, güçlülükte Satuk Buğra Han'dan başka hiçbir kimse denk değildi” (Demir, 2023: 60). Buradaki bu açılım tasavvuf tarihimiz ve köklerini de ortaya koymaktadır.

Dede Korkut Destanı'nda da Hz. Ali ve ehlibeyte atıf yapılmaktadır. Burada Hz. Ali'den söz edilirken “Kılıç çaldı din açdı, Şah-ı merdan Ali görklü” (Demir, 2019: 121) biçiminde Alevi terminolojisine ait “Şah-ı Merdan” ifadesinin kullanılması dikkate değer. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den söz edilirken Kerbelâ'da Yezit tarafından şehit edilmelerine vurgu yapılması da Alevi inancına mensup müelliflerin ve Alevi bireylerin geleneksel kullanımına uygun bir ifade tarzıdır (Demir, 2019: 121). Yine bu destanlarda örnek kadın tipi tarif edilirken “Evinin direği odur ki eve bir konuk gelse, evin eri evde olmasa, o onu yedirir içirir, ağırılar, azizler, gönderir. İşte o Ayşe-Fatma soyundandır. Hânım! Onun bebekleri yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin” (Demir, 2019: 123) denilerek ehlibeyt kadınından örnek verilir.

Dede Korkut Destanı'nda Hz. Ali, Şah-ı Merdan olmanın yanında “Düldül”, “Düldül“ün eğeri” ve “Zülfikâr”ı ile anılır (Demir, 2019: 148-149). Anlatmalarda, Hz. Ali'nin yanı sıra, ehlibeyt içerisinde yer alan Hasan ve Hüseyin'in de Kerbelâ olayına atıf yapılarak sık sık anıldığı görülür. Yine bu satırlarda Hasan ve Hüseyin'in beşiğine kadar yer verildiği gibi, onlardan söz edilirken Alevi terminolojisine uygun olarak “Şah” unvanının bu isimlerin başına getirildiği görülür. “Salur Kazanun İvi Yağmalandığı” anlatmasında, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgili hususlara yer veren manzum kısımlara burada yer vermekte

fayda vardır: “Hasan-ile Hüseyinün hasreti su. Ağaç ağaç dir isem sana erilenme ağaç/Mekke ile Medinenün kapusu ağaç/Musa Kelimün asası ağaç/ Büyük büyük sularun asası ağaç/Kara kara denizlerün gimisi ağaç/Şah-ı Merdan Alinün Dülülünün eyeri ağaç/Zülfikarun kınıyile kabzası ağaç/Şah Hasan-ile Hüseyinün bişigi ağaç” (Ersal, Akın, 2018: 2388). Bu örnekte de görüldüğü üzere, Şah-ı Merdan ifadesi Hz. Ali’yi karşılamak için kullanılmaktadır. Onun nesli olan Hz. Hasan ve Hüseyin için de aynı sıfat kullanılmıştır.

2.4. Satuk Buğra Han’ın Vefatı

Satuk Buğra Han Destanı’nın sonunda Satuk’un vefat anı gelince Hızır ve Ebu Nasr Samanî’nin oğlu Hoca Ebu’l-Fettah onun yanında geldiklerinde “Bir tabakta kızıl gül, iki renkli bir elma, bir camda şerbet; burada hazır oldular. Gökyüzündeki bütün melekler oturan kişilerin gözüne göründüler. Satuk Buğra Han Gazi’ye malum oldu ki dar vakit gelmişti” (Demir, 2023: 62). Burada görülen semboller Alevi-Bektaşî inancı içindeki sembolleri hatırlatmaktadır. Kızıl rengine bu anlamda sıkça rastlanırken gül, Hacı Bektaş ve Koyun Baba menkıbelerinde de iffet sembolü olarak ortaya çıkmaktadır.

Elma, Türk halkının âdet ve inanmalarında, pek çok pratiğinde rastlanılan bir meyvedir. Türk kültüründe elma çocuk edinme, üreme, bereket, evlenme, ant-yemin, uğur, sağlık, gençlik, kalıcılık, sevgi, kısmet açma, kurban, korunma gibi pek çok işleyle ilişkilendirilmektedir (Altun, 2008: 263; Daşdemir, 2015). Örneğin, Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden önceki dönemlerden kalma bir gelenek olan ve Türk kültüründe önemli bir yer tutan meyve saçma motifi Azerbaycan, Erzurum, Erzincan, Ağrı, Tunceli, Elazığ gibi bölgelerde, damat tarafından gelinin başına atılan elma şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Daşdemir, 2015: 84). Bu durum, Alevi-Bektaşî inanışlarında da kendisini göstermiştir. Alevi-Bektaşî geleneğe ait yazılı ve sözlü kaynaklarda tespit edilen elma ile ilgili inanış ve uygulama örneklerinin temelinde, elmanın Cebrail tarafından cennetten getirildiğine dair rivayetler yer almaktadır. Alevi-Bektaşîlerin yazılı ve sözlü

kaynaklarında Cebrail'in Hz. Ali'ye "terceman" (kurban) olarak elma getirdiğine dair rivayet, ayiniceplerde temsil edilir; koyun boğazlanır gibi elma kurbanı yapılır. Alevi-Bektaşilikte bir elmanın iki yarısı gibi kabul edilen Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin kardeşliği; musahiplik, aşinalık, peşinelik ve çeğildeşlik gibi dört kapıdan müteşekkil bir kardeşlik hukuku ile temsil edilir. Kardeşlik erkânlarının olmazsa olmazı konumundaki elma kurban edilerek canlara lokma olarak dağıtılır (Daşdemir, 2015: 95). Elmanın Alevi Bektaşi inanışlarında ilim, musahiplik, matem gibi çok geniş manalar taşıdığı bilinmektedir. Satuk Buğra Han anlatısının sonunda "Tabakta bir kızıl gül, bir elma alıp el sürdüler. Bir elmayı bölüp yediler. Camdaki şerbetten içtiler. Elhamdülillah, elhamdulillah deyip kelime-i tayyibeni ve kelime-i şهادeti okudular" (Demir, 2023: 62-63) denilir ve Satuk Buğra canını Hakk'a teslim eder. Elmanın bölünüp yenmesi ifadesi cemlerde lokma olarak dağıtılan elmayı düşündürmektedir.

SONUÇ

Türk kültürü kendimizi bulduğumuz büyük bir ummandır. Kültür insanın kendisini tanıdığı ve edindikleri ile varlıkta hareket ettiği bir temel alan olarak bilinir. Hacı Bektaş'ın "kendöz" şeklinde tabir ettiği durum insana kendisinin ne olduğunu ve nasıl olduğunu anlatır. Kültür müşterekleri içerisinde din, önemli yere ve etkilere sahiptir. Bir kültürün içinde şekillenen muhtelif tezahürlerde bu kültüre dair ortak unsurları görmek kabildir. Zira aynı kökün farklı sürgünleri oldukları için özlerindeki müşterek işlerinde zaman zaman görülür. Burada destanlar üzerinden göstermeye çalıştığımız Türk kültürünün önemli tezahürlerinden olan dine dair bazı unsurları Alevi-Bektaşi süreğinde merkezileşen ya da kavramlaşan hususları Hak-Muhammed-Ali çizgisi üzerinden tespit etmeye çalıştık. Din kültürümüzün temel ortaklığı olan bu üçleme şüphesiz kültür hayatımız içinde ortak yapımızın unsurları olarak görülmektedir. Allah, Muhammed ve Ali Türkler için müşterektir. Hz. Ali, Türkler için tefrika değil birleşme vesilesidir. Bunu bir kere daha bu destanları kültürümüzün Alevi-Bektaşi

penceresinde okuduğumuzda görmüş oluyoruz. Köken birliği, ortak tezahürleri tarih içerisinde bu şekilde mümkün kılmıştır.

Bu çalışmada görüleceği üzere İslamî kültüre dair ortak hususlar destanlarımızda bizlere sunulmaktadır. Burada köken birliğini sağlayan şeyin Türk kültürü ve İslam dininin çerçevesi olduğu aşikârdır. Allah, Muhammed, Ali, Cebrail, Hızır ve Miraç gibi müşterekler ile don değiştirme ve elma gibi kültür unsurları Türkistan'dan Türkiye'ye akan hayatımız ve Türk kültürü içerisinde klasik eserlerimizde kendisini güçlü bir şekilde göstermektedir. Son tahlilde kökleri Türk kültürünün derinlikleri ve İslam olan bu unsurların Türk ve Müslüman olmamızla alakalı hususlar olduğu aşikârdır. Zaman içinde farklı sürelerde bu unsurlar kendilerini ilgili bağlam çerçevesinde göstermiş ve kültür dünyamızın kilimini dokumuştur.

KAYNAKÇA

Altun, Işıl (2008). "Türk Halk Kültüründe Elma", *Turkish Studies*, 3 (5), 262-281.

Boratav, Pertev Naili (1994). 100 *Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Çetin, Altan (2023). *Medeniyet Merkezli Bakışlar Ortaçağ'da Türkistan'dan Doğu Akdeniz'e Türkler*. Astana.

Çınar, Ali Abbas (2020). "Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri", *Millî Folklor*, 126, 63-74.

Çubukçu, Asri (2020). "Muhammed b. Tuğç". *D.İ.A.*, C. 30, s .581-582. Diyanet Vakfı.

Daşdemir, Özkan (2015). "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Elma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (37), 83-97.

Demir, Necati (haz.) (2019), *Dede Korkut Destanı*. İstanbul: Ötüken.

Demir, Necati (haz.) (2023). *Satuk Buğra Han Destanı*. İstanbul: Ötüken.

Ersal, Mehmet; Akın, Bülent (2018). “Dede Korkut Kitabı’nı Alevilik Penceresinden Okumak”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7 (4), 2369-2408.

Huncan, Ömer (2009). Satuk Buğra Han. *D.İ.A.*, C. 36, s. 181-182, Diyanet Vakfı.

Kalenderoğlu, Sadettin; Günay, Cenk (2019). “Miraç Kavramının Alevi Sözlü Kültürü Açısından İncelenmesi: Çubuk-Şabanözü Örneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, S. 92, s. 143-170.

Kaplan, Doğan (2011). “Alevilikte Muhammed-Ali Tasavvuru: Bir Ten İki Baş ya da İki ten İki Baş Sembolizminin Kültürel Temeli”, *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı, s. 147-159.

Küçük, Mehmet Alparslan (2020). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde ‘Don Değiştirme’”, *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 94, s. 97-122.

Merçil, Erdoğan (1996). “Gazneliler”, *D.İ.A.*, C. 13, s. 480-484, Diyanet Vakfı.

Merçil, Erdoğan (1989). “Alp Tegin”, *D.İ.A.*, C. 2, s. 525-526, Diyanet Vakfı.

Merçil, Erdoğan (2009). “Sebük Tegin”, *D.İ.A.* C. 2, s. 262-263, Diyanet Vakfı.

Özaydın, Abdulkerim (2001). “Karahanlılar”, *D.İ.A.*, C. 24, s. 404-412, Diyanet Vakfı.

Özkan, İsa (2013). “Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı”, *Bengü Bitig, Dursun Yıldırım Armağanı*. s. 1-22.

Taşagıl, Ahmet (2000). “İdil Bulgar Hanlığı”, *D.İ.A.*, C. 20, s. 472-474, Diyanet Vakfı.

Togan, A. Zeki Velidi (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İş Bankası.

Turan, Osman (2003). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (18 bs.). İstanbul: Ötüken.

Yakar, Sümeyra (2011). *Alevilikte Hak-Muhammed-Ali İnanç*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Yıldız, Naciye (2017). “Manas Destanı’nda Dinî Şahsiyetin Efsanevi Şahsiyete Dönüşmesi: Ebu Nasır Samânî’den Aykoco’ya”, *Millî Folklor*, 115, 119-132.